

akad. prof. dr. Matjaž Kmecl

ODLIČNOST ODGOVORNOSTI, TRIJE DOLENJSKI MOŽJE

Odgovornost nas Slovence izrecno spremlja od prvih zapisanih besed naprej, kajti kaj so drugega Brižinski spomeniki izpred tisoč let kot opozarjanje nanjo? Obe splošni spovedi in pridiga o grehu kot trikratno naštevanje dejanj, ki niso "božja", so ne glede na vse spreobrnjevalske in zgodovinske okoliščine nekakšen zgodnji moralni kodeks; njihovo žugajoče prepovedovanje na koncu koncev usmerja v dolžnostnostno ravnanje, predvsem v nadzorovanje nagonov, ki človeka tako radi zapeljejo mimo razuma v neodgovoren razvrat in nasilje. Seveda so "spomeniki" utemeljeni na desetih božjih zapovedih, v manj vidnem ozadju tudi na talionskem pravu "oko za oko, zob za zob, glava za glavo" (pohorski ljudski pevec Jurij Vodovnik, ki se je rodil pred 210 leti, je reč zaokrožil po ljudsko: *Či zob enmu zbiješ, / tud žiher svoje skriješ. / Vredni niso tvoji vsi / en tolk kot oni, k' si ga zbi*) in so torej po svoji logiki represivni; ne ogovarjajo zavesti temveč prestrašenost; temu ustrezni so tudi njihovi "argumenti" z ognjem in drugimi trpljenji, ko se bo minljiva tukajšnjost prevesila v večnost. Toda navsezadnje je tudi sama beseda *odgovornost* in njen pomen bržkone v zgodnji civilizacijski zvezi s predstavo o večni sodbi in odgovoru, ki ga bo sleherna človeška duša takrat morala dajati za svoja dejanja.

Trubar, če preskočimo pol tisočletja pre-redkih pričevanj, je večkrat govoril o svoji odgovornosti za talente, ki mu jih je Bog dal; tudi s slovenskim pisanjem in knjigo je med drugim začel iz

---

prepričanja, da je Najvišji gotovo imel svoje načrte z njim, ko mu je v zibel položil kranjsko govornico. Smiselno in sklicevalno je sledil svetemu Pavlu, ki je učil, da je vse na svetu, torej tudi sleherni jezik, božja zamisel in božje delo; da zato ni noben jezik več ali manj vreden in da smo zato po božji volji odgovorni vsakteri za svojo materinščino. Mislil je podobno kot Luter, ki je znal številne jezike, nobenega pa po lastnih besedah tako dobro, da bi se v njem tako kot v rodni nemščini lahko pogovarjal z Vsemogočnim. - Zelo sta opazna metafizični razlog in religiozna mera odgovornosti; odgovornost sledi metafizičnemu imperativu

In tako naprej skozi zgodovino, dokler kot nova temeljna zapoved v 19. stoletju ne nastopita narod in odgovornost zanj. Jasno je, da veljajo tudi poslej še človečanstvo, svoboda, enakost, bratstvo in vse stare vrline, zlasti poštenje, ki je v bližnjem sorodstvu z odgovornostjo, toda vse to se zdaj na svojevrsten način steka v novem pojmu - narodu. V maloštevilnem in suhljatem narodu, kot je (bil) slovenski, je sleherna krepost in z njo odgovornost dnevno izpostavljena premnogim skušnjavcem, še številnejšim napastim kot sicer. Kdo se bo na primer matral z materinščino, naj bo še tako po božji volji in naj je še tako temeljno znamenje naroda, če pa ni ne gosposka ne praktična; če je jezik služinčadi in podeželanov, kot je bridko v verzih povedal Prešeren; na koncu koncev pa jo je govoril samo milijon ljudi in tudi najtrdnejši Slovenci so si dopisovali v nemščini, ker slovenskega pisma niso znali niti napisati - tako beremo tožeče in obtožujoče pri Čopu; pa je tudi sam korespondiral nemško. Kdo se bo potegoval za takšno drobnarijsko enakopravnost in suverenost, ko pa so Evropo takrat že valjali velikonarodni valjarji podolgem in počez in ko je organizirana tevtonska moč na vse kriplje hotela ustvariti veliko državo od Baltika do Jadrana, slovenska zemljica pa je bila takšni zamisli zadnja in - zdelo se je - zanemarljiva ovira? Ali se je mogoče postaviti po robu tolikšni finančni, organizacijski, fizični in vsakršni drugi sili z golo osebno odgovornostjo, z nečim, čemur bi bilo mogoče reči morala in prepričanje? V takšnem položaju in pred takšno dilemo se je namreč takrat znašla slovenska elita: opremljena z revščino si je oprtala odgovornost za vse, za

---

prihodnost, za kulturni in civilizacijski obstanek. Dolenjski veleum Josip Jurčič si je že zelo zgodaj zapisal v beležnico značilne in po svoje znamenite besede: *Mi smo kakor Mojzes. V puščavi kažemo narodu obljubljeni deželo, sami vanjo ne bomo prišli.* Kolikšna odgovornost! lahko vzkliknemo: živeti v svetu, ki je puščava, in voditi svoje - neizvoljeno - ljudstvo v obljubljeni deželo, v katero verjame, čeprav obenem ve, da vanjo sam ne prispe nikoli!

V tem smislu bi rad zdaj v skupno zavest priklical zgodbo treh velikih Dolenjcev iz tistega časa, troje neverjetnih in tragično bleščečih usod, ki jih je usmerjala nepopustljiva narodna odgovornost. Da sem si prav nje izbral kot nekakšen troedini eksempl, mi narekuje nekaj polzaokroženih obletnic, pa tudi to, da smo zbrani na Dolenjskem, osrednji slovenski deželi, ki je po Levstikovem prepričanju kulturno najbolj slovenska, najmanj "skvarjena", saj pač ne meji na nobene neslovenske ali vsaj neslovanske sosedne. In končno, pa ne nazadnje, so štirje letošnji odličneži tu, na Otočcu, daljni, čeprav hvalabogu srečnejši literarni in časnikarski "potomci" Dolenjcev, ki jih imam v misli. - Septembra bo minilo 170 let od Levstikovega rojstva, prav te majske dni pa se spominjamo bolj ali manj tragičnih smrti prvega slovenskega poklicnega časnikarja Antona Tomšiča, ki je pred 130 leti storil samomor, devetindvajsetleten, ter genija slovenske pripovedne literature Josipa Jurčiča, ki je izčrpan umrl deset let kasneje, 1881, pred 120 leti, pri svojih sedemintridesetih. Saj res ni treba sleherne stvari obešati na različne obletnice, toda te obstajajo same za sebe in s človeškimi zgodbami, ki jih odmejujejo, dobredno silijo v zavest premislek o odgovornosti kot plemeniti, odlični lastnosti in tudi oblikovalki zgodovine.

O **Levstiku**: njegovo pisanje je klasičen cvetober strastnih maksim in gesel o najvažnejših narodnih vprašanjih, najpogosteje moralno ali kar moralistično zaokroženih: *Trd bodi, neizprosen mož jeklen./ kadar braniti je časti in pravdo/ narodu in jeziku svojemu!* - *Kaj vas plaši težki pot?/ Meč srčnosti v umni roci/ ugladi cesto ti povsod!* - *Poglavitna reč je ljubezen do naroda, in ljubezen polajša vsako breme, zlasti možem, ki so v krepki dobi.* - *Resna in stanovitna človeška volja je železna moč.* - *Odsuni tuje*

vse, kar so ti primesili/ skrunitelji pozneje, materin mi jezik! - Za 360 goldinarjev avstrijske vrednosti, kolikor mi daje Matica plače, nisem še nikoli prodajal svoje misli, pa je tudi nečem za milijone.

- In tako naprej v nedogled. Vmes pa številni udarni uvodniki in članki, zaradi katerih so morali uredniki in tudi Levstik sam hoditi pred sodnike; prvi med njimi Miroslav Vilhar, ki pa se je dal v zaporu vsaj slikati kot narodni mučenik in je potem svojo sliko za rešenkami prodajal na čitalniških prireditvah. Oportunizem slovenskih prvakov ali "prdakov", kot jih je zaničljivo imenoval, je napadal tako dolgo in divje, da je zgubil sleherni zaslužek; potem je tolkel spet tolikšno lakoto, da ga je upijanil polovičen kozarec vina. Umaknil se je na Dunaj in tam s *Pavliho* udarjal po ljubljanskih domorodcih naprej; hitro so mu z intrigo ukinili tudi to skromno preživitveno možnost, končno ga je, štiridesetletnega, rešil učeni Nemeč Gottfried Muys, ki ga je povabil nazaj v Ljubljano, v licejsko knjižnico za skriptorja, pisarja. Odtlej je, kadar je imel kaj prostega časa, zasedal v zadnji sobi gostilne "Pri Prmetu", v tako imenovanem "narodnem hlevu" (kjer stoji danes Filipov dvorec) in kot sivoeminenčna narodna avtoriteta na ves glas uravnaval slovensko kulturno in politično življenje; seveda so ga spoštovali, precej so se bali tudi njegovega hudega jezika, toda brez sence dvoma so verjeli v njegova načela in vanj kot v posebjeno slovensko odgovornost: *Jaz nisem popom upogibal/ ni licemerom se krivil./ poniglavce sem vedno šibal: /zato vražen sem vedno bil.// Uboštvo, skrb, od vas teptanje/ i mraz i glad sem pretrpel./ izgubil zveze vse nekdanje;/ pred jasli vaše nisem šel!// Pred jasli, kjer se dolgouha/ redi žival, da rezgeta,/ iz polnega kriči trebuha:/ "Kdor tu ne žre, ta dom izda!"// A vendar glave ne uklanjam/ ter vam ne bodem je nikdar/ in brez bojazni še oznanjam:/ Ti slepec si, a ti slepar! V nekakšno svoje odgovornostno in preroško posebjeno je verjel tudi sam; na koncu je celo umrl v skrajnih mukah zaradi strahu, kaj bo poslej z njegovim narodom, ko izgubi voditelja; o tem je kričal v Kapiteljski ulici, kjer je nazadnje živel, pomračenega uma, cele noči; o tem se je prepiral z Bogom, ko je v stolnici obupan po kolenih drsal okoli oltarja - terciarkam v zadovoljno grozo. - Gnali so ga ideali, ki so jedro odgovornosti;*

dobesedno preziral je sleherno materialnost; vedel je, da na fizično moč Slovenci pač ne moremo računati, na moralo in ideale pa. Hotel je biti v tem zgled, poosebljena potrditev, da se tudi tako da v svetu, ki sicer vsenavzkriž razkazuje nacionalne mišice, se prešteva z desetunami milijonov delavcev in vojakov, preteče maršira in žuga ali pa kar strelja s kanoni. Seveda pa je treba v takšnem "boju" zastaviti vse, do zadnjega, brez slepomišenja, pač v smislu znane maksime tistega časa: *Ne kar veleva mu stan, / kar more, to mož je storiti dolžan!* Zastavil je vse, tudi tisto zasebno srečo, ki se mu je bržkone zdela filistrozna - žensko ljubezen; kaj bo "baba" - naj se mi oprusti beseda, ki je v tovrstnih zvezah Levstikova - ob velikem voditelju in preroku s svojo mehko? Zmedlo se mu je potem oboje, velika erotična sla ter profetna odgovornost do naroda in njegove prihodnosti v tragičen življenjski konec. Samo tako je lahko postal že na mrtvaškem odru in še posebej na mogočnem pogrebu, potem pa vse v današnji dan, nekakšen slovenski svetilnik, pojem skupne samozavesti. Njegova odgovornost do slovenstva pa je zrasla iz skrajne brezobzirnosti do samega sebe.

Drugi Dolenjec, ki nam ga danes ponuja obletnica, se je rodil 11 let za Levstikom - ne tako zelo daleč od Retij: **Anton Tomšič**, prvi slovenski poklicni časnikar in prav tako prvi urednik *Slovenskega naroda*, slovit govornik, bržkone najbolj nadarjen slovenski politik tistega časa; nemški nasprotniki so ga klicali *der windische Heiland*, vindišarski zveličar, v trenutkih boljših manir *slowenische Christus*, slovenski Kristus, kar pove o njem skoraj vse. Življenje ga je pripeljalo z Dolenjskega v Maribor, tu si je služil kruh kot koncipient. Prav takrat pa je dvanajst pregovorno praktičnih štajerskih rodoljubov zbralo temeljni kapital za politični časopis - in tako je 1868 začel v Mariboru izhajati *Slovenski narod*, ki ga je štiri leta kasneje Jurčič spremenil v prvi slovenski politični dnevnik. Za urednika so najprej nagovorili Tomšiča, kasneje mu je prišel pomagat tudi Jurčič. Njun uredniški standard je Vošnjak v svojih *Spominih* zgovorno opisal takole: *V sprednjem delu sobe (bila je ena sama) je stala pisalna miza in omara za spise in časnike. povsod po tleh in po stolih so ležali na kupih zaprašeni*

časniki in tuintam kaka knjiga. V ozadju je bil z zaveso ločen od prednjega dela sobe nekak temen alkoven in tam sta imela svojo spalnico oba urednika. Ali sta imela postelje ali sta ležala le na kakih zofah, tega nisem videl, ker je zavesa zakrivala ta kot. Pogledati za to zagrinjalo pa me ni mikalo, ko sem videl ženialno razvlako in povesod smeti in prah v prednjem delu sobe. Sta li urednika navadno spala v tem brlogu, tega nisem vprašal...

Da je tovrstno mizerijo prenašal mož, ki je po splošnem prepričanju *imel vselej jasno in pravo sodbo o vseh političnih in narodnih vprašanjih*, in je veljal za velikega in že takrat spoštovanega nadarjenca z izjemnim občutkom za splošno javno mnenje, je mogel biti razlog samo v posebni odgovornosti do dela, ki ga je opravljal; bila je to spet svojevrstna samožrtvovanost. Ko je moral pred sodišče zaradi Levstikovega članka *Tujčeva peta* in so mu za zagovornika hoteli najeti nekega nemškutarskega celjskega advokata, se je uprl z besedami: *Nemškutarja nočem za zagovornika in če mi ga lastniki po sili pošljete pred sodnijo, zanesljivo ga bom pred njo dezavuiral. Če imam biti obešen, hočem viseti sam, ali pa v dobri, pošteni družbi. - Sklenil sem v takih okoliščinah razliti pred sodnijo ves svoj žolč in, ko sodba veljavo dobi, iti na prično sedet ali ležat in tam čakati druge pravde. -* Toda bil je obenem tudi *silno rahločuten* in depresiven: nič dobra kombinacija za položaj, v katerem je živel - velikonemške pritiske je prenašal suvereno, nadvse pa so ga iztirjale intrige iz domačih, rodoljubnih logov. 26. maja 1871 je na svoj devetindvajseti rojstni dan storil slovensko smrt, samomor. Visokorasel, gromovniški, gostih, kodrastih las, jasnega in visokega čela, samozavestnega koraka, duhovit, naglih odgovorov, človek moške lepote, eden redkih, ki se je znal in zmožel enakovredno upreti tudi Levstiku - skratka tak, da ni nihče razumel njegovega zadnjega dejanja. Očitno pa je odgovornost vsakršne vrste postala preneznosna, ob vseh svojih talentih je ni zmožel več. Toda k njej, k narodni zavezanosti, se je pridružila še druga, intimna, moralna, erotična odgovornost.

Advokat Dominkuš, pri katerem je Tomšič najprej bil za koncipienta, je bil eden najpremožnejših Mariborčanov. Za nekaj sto metrov poti v svojo pisarno si je dal redno napreči štiri belce v

kočijo, omislil si je tudi mlado lepoticco za ženo; ta pa po ves ljubi božji dan ni imela česa početi in je začela postopoma osvajati ves tisti mariborski moški svet, ki je kaj tehtal. Tako je prišel na vrsto tudi "slovenski Kristus", in ta se ni mogel upreti erotični vabi; morda je žensko celo idealno vzljubil, mogoče je imel samo slabo vest do Dominkuša, ki je vendar najtemeljiteje denarno podprl izhajanje *Slovenskega naroda*, torej tudi urednika - kakorkoli, ni zmožel, pod večer svojega devetindvajsetega rojstnega dne se je pod težo nakopičenih odgovornosti zastrupil. Seveda so "poštene duše" Dominkuša sproti obveščale o dejavnostih njegove soproge, najbrž tudi o njenem zanimanju za Tomšiča; toda advokat je bil stoičen filozof in ko so mu omenili reč kot enega mogočih vzrokov za samomor, je menda zamahnil z roko: *Pa zaradi take malenkosti!* - Toda, tako si mislimo, je mladi mož, ki je toliko pisal in govoril o idealih, da ga niso samo zaradi moške zunanosti in kristusovskega videza imenovali "slovenski zveličar", hotel biti do konca neoporečen, poosebljenje moralne in vsakršne druge odgovornosti v vsem, ne samo v političnih stvareh. Narod, ki temelji svoje obstajanje le na notranji moči in moralni, si ne more privoščiti zakristijskega sprenevedanja; in njegovi voditelji tudi ne.

Ko je pred 120 leti umiral tretji od te znamenite trojice Dolenjcev, **Josip Jurčič**, ga je še na smrtni postelji preganjala trajna obsedenost s slovensko prihodnostjo. Tomu Zupanu je dan pred svojim koncem potožil: *Zato bi rad še živel, da bi literaturo delal - na politiki mi ni. To pa bi tudi v politiki še videl rad, kako bo s slovenstvom sedaj, kako se bo dvignilo - če se bo? Literarno pa bi še le sedaj delal in mislim z boljo močjo delal.* - Očitno je politiko pojmoval kot nujno tlako, kot nekaj, kar Slovenci tisti čas nujno rabimo in čemur mora zato tudi sam služiti z vsem, kar zmore. Antonu Kodru je že pred tem tožil, da mu *politika veže razum in roke*. Kako tudi ne, ko je po cele številke časopisa napisal, uredil, korigiral sam in povrh ob tiskovnih pravadah hoditi še na sodnijo! Vsekakor bi se lahko preživljal, če bi šlo samo za preživljanje, tudi drugače, toda v žurnalistični politiki je očitno videl nekaj, čemur je moral tisti čas imperativno, prednostno posvetiti svoje delo in svoje zmožnosti - zaradi narodne prihodnosti. Tako je v zgodovinski

sili razmer celo postal eden najvidnejših liberalnih politikov, obenem pa ne kaj bolj premožen od cerkvene miši. Pisateljsko pripovedno je lahko vsa sedemdeseta leta delal samo "za povrh", če je bilo kaj časa, potem ko je izdelal vsakdanji časopis. Po njegovi smrti je Tomo Zupan vprašal Levstika, kdo bo nadomestil Jurčiča kot pripovedovalca, saj da mu za politiko tako ni bilo veliko, Levstik pa je s solznimi očmi odvrnil: *Kaj politika, saj ta ga je umorila!*

Tako se je lahko zgodilo, da je v vsem "sijaju" glavnega urednika liberalnega *Slovenskega naroda* in enega vodilnih oblikovalcev javnega mnenja, danes bi se po američansko lahko spačili - "opinionmakerja" - poprosil za roko hčere enega najbolj trdnih pripadnikov slovenske liberalne stranke v Ljubljani, lastnika čevljarke delavnice Schwentnerja, ta pa ga je zavrnil s preprostimi besedami: *V čast mi je, ker ste vsega zaupanja vreden mož; toda povejte mi, s čim jo boste pa preživljali?* In je bilo naklepanja o družinski ureditvi življenja konec; mnogo manj dramatično in precej bolj filistrsko kot pri Tomšiču, vendar z bolj ali manj enakimi posledicami za zasebno življenje; če seveda odpišemo Tomšičevo skrajno dejanje. Kdor ni imel te sreče kot Tavčar, ki ga je pri njegovih šestintridesetih malo manj kot zasnelo eno najbogatejših ljubljanskih deklet, očaranih nad njegovimi romantičnimi fabulami, ali ni bil dovolj praktičen, kot je bil Mencinger, pa se je vseeno voditeljsko vpregel v narodni voz, ta je lahko vnaprej naredil križ čez tako imenovano zasebno srečo. Odgovornost ga je prej ali slej fizično izsesala in ga življenjsko ugonobila - to so celo vedeli že vnaprej: usoda vodij v asteničnem narodu klasičnega 19. stoletja. - Jurčič pa je v sebi nosil še eno travmo, ki po svoji logiki ni bila daleč od omenjene in je izvirala iz njegovega muljavskega bajtarstva. Kot študent se je zaljubil v "sivo frajlo" Johano Ottovo z bližnje kravjaške graščinice; kontesa je bila stasita, vesela, nepopravljivo belolasa - menda zato, ker naj bi si lase nekoč pobarvala z nepravim zvarkom; in skopa - koscem je po ljudskem izročilu prepovedala celo odmoro za brušenje orodja, dokler ni opazila, da je mahanje s topim rezilom slabše in bolj potratno. Toda grajski so imeli precej bogato knjižnico in je Jurčič lahko s tem izgovorom gospodično, ki ni imela nič proti, saj je pogrešala

družbe, obiskoval; navsezadnje je bil okoli 1864. - čeprav še niti matučiral ni - že tudi precej znamenit, saj je bil tisto leto pri Mohorjevi družbi nagrajen za *Jurija Kozjaka* s precejšnjo nagrado (prvi slovenski literarni nagrajenec sploh!) in je o njem več nedelj zaporedoma pri maši pridigal originalni krajevni župnik Hinek. Leto kasneje je očitno ugotovil, da je njegovo skrivno čustvo kljub gospodičnini prijaznosti jalovo, saj sta si bila družbeno in narodno popolnoma narazen. Slovensko zgodnje narodno meščanstvo je pač bilo obsojeno na izključevalno razredno in narodno polemičnost, na prepire s potentnimi narodnimi odpadniki in bolj ali manj votloglavimi, pa samozavestnimi statusnimi plemeniteži. Meje so bile ostre in neizprosne; ne le pri nas, po vsej Evropi, in takšna je bila tudi pregraja med Ottovo in Jurčičem; Jurčič je bil za povrh že takrat na najboljši poti, da postane ideolog mladega slovenskega meščanstva - zato je 1865. nenadoma brez slovesa zginil s Kravjaka. Da to ni bila lahka odločitev in da je "kravjaška siva frajla" imela skriven odstavniki prostor v njegovih življenjskih pričakovanjih vse do smrti, priča njuno dokončno slovo po petnajstih letih, 1880. Ko so Ottovi, kolikor jih ni pomrlo, graščinico prodali in se sklenili vrniti v Nemčijo, ga je kontesa Johana nenadoma povabila na poslovitev v hotel Slon; očitno ji je v tej zvezi priznal svojo nekdanjo ljubezen, saj mu je odpisala: *Nihče ni slutil Vaše takratne zaljubljenosti - to ste prav dobro skrivali. Da niste več prišli, je bilo takrat nam vsem nerazložljivo in jaz sem to močno obžalovala, zakaj Vaša družba mi je bila zelo prijetna, vendar seveda, ne da bi moja čustva bila enaka Vašim.* Na poslovitev je Jurčiča do hotela spremljal Levec, ki ga je počakal spodaj; ko se je pisatelj čez pol ure spet prikazal, je bil po prijateljevih besedah *čudno bledega in resnega obraza in delj časa ni izpregovoril besede.* - Kot v kakšni Tavčarjevi noveleti: med Ottovo in Jurčičem je gospodarila družbena zapora, znamenita stanovska klavzura, ki je bila takrat še v polni veljavi, naj si je Jurčič z leti vmes pridobil še tako - vsaj formalno - ugleden status. Če ga ne bi gnala zaveza idealom, odgovornost, ki se ji je bil zapisal v zvezi z zgodovinsko nebogljenim slovenstvom in njegovimi pravicami do prihodnosti, bi bil bržkone postoril vse, da bi se tudi

socialno, ne samo čustveno zbližal z Ottovo.

Danes naj bi govoril o *odličnosti, odgovornosti in civilizaciji*; govoril pa sem o treh dolenjskih možeh iz 19. stoletja, ki so s človeško odličnostjo, zvesti svoji odgovornosti, soustvarjali temelje slovenske moderne, osamosvojitvene civilizacije. V njih glejmo torej troedini zgodovinski eksempl za nekaj, kar je kot zelo čist napor vgrajeno v vse naše obstajanje, osebno in skupno; kar je nadgeneracijsko in vendar zavezuje sleherno generacijo posebej. Čez mesec dni bomo praznovali desetletnico svoje dokončne osamosvojitve in ne bo prav, če se bomo ob takih prednikih zaprli v generacijsko samozadostnost, ali kar oslepljeno samovšečnost; brez odličnosti in odgovornosti premnogih prednikov bi ne bilo končne osamosvojitvene žetve - ker, preprosto, ne bi nihče poprej sejal. Ko je napočil pravi čas, smo pač postorili svoje; tako kot vsi štirje današnji počaščenci tudi ves narod; toda z nami je bila nevidna moč, ki so jo skrbno, iz leta v leto, iz dejanja v dejanje, iz žrtve v žrtev v ta veliki dan nalagali brezštevilni pretekli Slovenci s svojo - recimo še enkrat - odličnostjo in odgovornostjo, kakršni od pamtiveka spremljata našo zgodovino; brez njiju bi ostali tudi brez zgodovine. Spomnimo se tega!
